

УДК 782

DOI <https://doi.org/10.31723/2524-0447-2021-33-2-7>**Інь Цзяюань**

ORCID: 0000-0002-5399-4470

здобувач кафедри теорії музики та композиції
Одеської національної музичної академії імені А. В. Нежданової
yinjiayuan@i.ua

ГОГОЛІВСЬКИЙ КОНЦЕПТ У СУЧАСНІЙ РОСІЙСЬКІЙ ОПЕРІ (НА ПРИКЛАДІ ОПЕРИ Ю. БУЦКА «НОТАТКИ БОЖЕВІЛЬНОГО»)

Мета роботи – дослідити концептуальний ряд опери «Нотатки божевільного» Ю. Буцка. **Методологія дослідження** утворена поєднанням концептологічного підходу, жанрово-стилістичного методу, текстологічного та концептуального аналізу. **Наукова новизна** цієї статті полягає в тому, що вперше в музикознавстві аналізуються концепти опери «Нотатки божевільного» Ю. Буцка. **Висновки.** З філософської, мистецтвознавчої та культурологічної точки зору стан божевілья та його різні прояви нині визнані нормою в умовах припинення дії парадигми антиномії «норма – аберація». В цьому сенсі опера Ю. Буцка «Нотатки божевільного», яка була написана майже шістдесят років тому, сприймається сучасним реципієнтом з особливо актуальністю. Концепт божевілья стає центральним у «Нотатках божевільного» і у Гоголя, і у Буцка. Головний герой повісті та опери – бідний, самотній чиновник, який сам себе соромиться, мучиться від постійних докорів совісті. Відчай доводить його до божевілья. Музичний концепт божевільного/малої людини репрезентують мелодія з ходами на хроматичні інтервали, низхідні поспівки, алеаторика в епізоді, коли герой потрапляє до божевільного будинку, крики (*Sprechstimme*), катарсична за драматургічним значенням російська народна пісня з передзвоном дзвіночків у фіналі, лейтмотиви трьох станів-переживань Поприщина – скарги, безнадійної закоханості та божевілья. Найважливішими вербальними складниками гоголівського концепту «божевілья» в «Нотатках» Буцка стають «титлярний радник», «ніс», «мовчання», «іспанський король», «мантія» та ін. Спираючись на влучні спостереження В. Бобровського про особливості музичного мислення Буцка та розвиваючи їх, можна зробити висновок про наявність в опері таких основних рис Гоголь-концепту, як: «гострий психологізм художнього мислення», яскраво виражене інтелектуальне начало, підвищена емоційність [3, с. 272] та семантико-синтаксичний комплекс «божевілья», який виступає ядром концепту.

Ключові слова: концепт божевілья, Гоголь-концепт, моноопера.

Yin Jiayuan, Applicant at the Department of Theory of Music and Composition of the Odessa National A. V. Nezhdanova Academy of Music
Gogol's concept in modern russian opera (on the example of Y. Boutsko's opera "Diary of a Madman")

The purpose of the article is to investigate the conceptual series of the opera "Diary of a Madman" by Y. Boutsko. **The methodology** is formed by a combination of conceptual approach, genre-stylistic method, textual and conceptual analysis. **The scientific novelty** of the article is that for the first time in musicology the concepts of the opera "Diary of a Madman" by Y. Boutsko are analyzed. **Conclusions.** From the philosophical, art and cultural point of view, the state of madness and its various manifestations are now recognized as the norm in the conditions of termination of the paradigm of antinomy "norm – aberration". In this sense, Boutsko's opera "Diary of a Madman", which was written almost sixty years ago, is perceived by modern recipients with special relevance. The concept of madness becomes central in Gogol's and Boutsko's "Diary". The protagonist of the story and the opera is a poor, lonely official who is ashamed of himself and suffers from constant remorse. Despair drives him crazy. The musical concept of the madman/little man is represented by a melody with moves on chromatic intervals, descending chants, aleatorics in the episode when the hero gets to the madhouse, screams (*Sprechstimme*), cathartic in dramatic significance Russian folk song with a bell ringing *Poprishchyna's* experiences – complaints, hopeless love and madness. The most important verbal components of Gogol's concept of "madness" in Boutsko's "Notes" are "titular adviser", "nose", "silence", "Spanish king", "mantle" and others. Based on accurate observations of V. Bobrovskiy on the peculiarities of Boutsko's musical thinking and developing them, we can conclude that the opera has the following main features of Gogol's concept: "acute psychology of artistic thinking", pronounced intellectual beginnings, increased emotionality [3, p. 272] and the semantic-syntactic complex "madness", which acts as the core of the concept.

Key words: concept of madness, Gogol-concept, *monoopera*.

Актуальність теми дослідження. В 1963 році була написана опера Ю. Буцко «Нотатки божевільного» на незмінний, трохи скорочений гоголівський текст. Прем'єра відбулася в 1964 у Московській консерваторії.

Цей твір вважається першим зразком російської моноопери і привертає увагу музикознавців А. Баєвої, В. Бобровського, І. Кривошеєвої та ін. насамперед з цієї причини.

Аналізуючи вперше у вітчизняній науці цю оперу Ю. Буцко в концептологічному аспекті¹, тобто з урахуванням вимог

¹ Концептологічний підхід успішно використовується в українських музикознавчих дослідженнях уже більше десяти років. Серед вітчизняних робіт слід назвати дисертації В. Марік, І. Ягодзинської, О. Стрільчук. Вивчаються як музичні концепти, так і концепти музики в інших видах мистецтв.

наукової новизни до нашої статті, сформулюємо **мету** останньої — дослідження концептуального ряду опери Ю. Буцка «Нотатки божевільного».

Виклад основного матеріалу. У статті «Про російську повість і повісті п. Гоголя» В. Белінський свого часу дав високу оцінку «Нотаткам божевільного», підкреслюючи, що за філософською ідеєю та глибиною її реалізації цей твір наближується до трагедій Шекспіра [2]. Загалом, у XIX столітті тематиці божевілля присвячені декілька видатних творів: Ф. Достоевського — повість «Нотатки з підпілля» та роман «Ідіот», Л. Толстого — оповідання «Нотатки божевільного» та А. Чехова — повість «Палата № 6». При цьому в літературознавстві прийнято проводити паралелі саме між чеховським та гоголівським героями, які, як відомо, божеволіють, не знаходячи для себе місця в бездушному навколишньому світі.

Зацікавленість ірраціональним, між іншим феноменом божевілля, народжується разом із розчаруванням в ідеалах Просвітництва. Для літератури епохи романтизму тема божевілля стала однією з головних, що пов'язано зі специфікою сприйняття художником-романтиком світу та людини.

Властивий романтизму принцип двомірства полягав у розподілі світу на сферу реального та сферу ідеального. Остання була визнана здатною до розкриття справжньої сутності буття. У такому контексті божевілля постає формою духовного знання і протиставляється знанню бездуховному і хибному. Шаленство з'являється як результат мук людини, але відкриває дорогу до ідеального світу, до внутрішньої свободи, до очищення.

Найголовніше, що в мистецтві XIX століття, незважаючи на деяку умовність зображення, божевілля отримує художньо виразну функцію.

У першій половині XIX століття, безпосередньо перед появою повісті М. Гоголя, з'являються повісті А. Погорельського «Двійник, або Мої вечори в Малоросії» та М. Полевого «Блаженство безумства». В цих творах божевілля постає як багатогранне явище: (реальний) наслідок нещасливого кохання або інших, складних відносин героя зі світом, або як метафора відходу від норми, перевага ілюзорного, ідеального над звичним, реальним, неідеальним.

Роман В. Одоевського «Російські ночі» є своєрідною енциклопедією божевілля. Кілька новел, з яких складається цей

твір, репрезентують божевільня як: 1) стан генія, незрозумілого для оточуючих його людей; 2) кара за безглузде марнотратство таланту або за перетворення творчого процесу на механічну роботу; 3) сильне захоплення тим, що закладено в людині генетично; 4) безглузді ідеї, якими керується громадська система.

Новий етап у розробці теми божевільня являє собою повість М. Гоголя «Нотатки божевільного». В. Белінський вказує на те, що репрезентований Гоголем стан психіки головного героя Поприщина є дуже близьким до опису патологічного стану [2]. Також відомо, що Гоголь читав у «Північній бджолі» уривки з «Міркування про лікування божевільних доктора Левенгайна» [8]. Таким чином, до традиційного мотиву переходу зі світу реального у світ уявний через зовнішні причини невдачі в коханні та кар'єрі додається певний елемент документальності.

Про посилення інтересу до концепту божевільня в мистецтві другої половини ХХ століття, коли була написана опера Ю. Буцка, свідчить поява творів, які вступають у діалог з гоголівськими «Нотатками божевільного»: щоденник «Нотатки психопата» В. Єрофеева, повість А. і Б. Стругацьких «Друга навала марсіан. Записки розсудливого», опера «Щоденник одного божевільного» С. Раїчича, опери «Нотатки божевільного» В. Кузнецова та «Щоденник божевільного» В. Кобекіна та ін. Цікавою інтерпретацією гоголівського сюжету є оповідання китайського письменника Лу Сіня «Щоденник божевільного», написане ще в 1918 році.

Загалом, на ХХ вік припадає пік інтересу до явища і категорії божевільня в гуманітарних науках, про що свідчить насамперед поява робіт М. Фуко «Історія божевільня в класичну епоху» та Д. Ліхачова «Сміх у Стародавній Русі».

Також багато в чому вплинув на формування концепції божевільня в ХХ столітті психоаналіз З. Фрейда та спроба вченого поєднати психопатологію з культурою, що, загалом, викликало наступний неминучий філософський та культурологічний дискурс, присвячений проблематиці божевільня. Так, Ж. Лакан, вивчаючи несвідоме, наділяє його властивостями мови. Ж. Дельоз та Ф. Гваттарі концентрують свою увагу на соціокультурному аспекті шизоаналізу.

Ще далі просуваються вчені кінця ХХ – початку ХХІ століть, називаючи «шизотимним» або «шизотипічним»

(В. Руднев) певний тип мислення – аутистичне психотичне «мислення із запереченням реальності на користь маревних уявлень» [11, с. 22].

Погодимось з А. Железовським, що саме у ХХ столітті категорія «божевілля» набула свого філософсько-культурного смислу та об'єму [6]. Наприклад, порушуються і вивчаються з різним ступенем інтенсивності та ґрунтовності такі літературознавчі та мистецтвознавчі напрями в розробці такої теми, як:

1. Семантичні та семіотичні засади божевілля в літературі авангарду (на прикладі творчості Д. Бурлюка, О. Кручених, В. Хлебникова) [14].

2. Божевілля – особливий феномен російської літератури ХІХ–ХХ століть [19].

3. Класифікація божевілля і вияв божевілля поетичного як особого різновиду божевілля [14]. (Проблема літературного та філософського божевілля порушувалася ще у Стародавній Греції. Свою концепцію поетичного божевілля одним із перших створює Платон, повідомляючи в діалозі «Іон» про першорядну важливість одержимості безумством для натхнення загалом і для поетичної творчості зокрема. Це дає можливість вченим дослідити еволюцію уявлень про «поетичне» божевілля» від Стародавності).

4. Звернення до кінематографу в контексті мистецтвознавчого дослідження поезики божевілля (вивчення естетики фільмів А. Хічкока, П. Альмодовара, Б. Бертолуччі) [7; 10] та ін.

У сучасних словниках слово «божевілля» тлумачать у двох сенсах: як стан (психічний) людини та нерозважна дія [4]. Також це слово може використовуватися як у прямому, так і у переносному значенні.

Низка лінгвістичних досліджень демонструє наявність концепту «божевілля» в різних мовах. Так, наприклад, Ю. Жевайкіна аналізує та порівнює російськомовну та англійськомовну концептосферу «божевілля» [5]. Англійськомовний концепт «божевілля» також вивчає С. Селін [12]. Генетичну релігійну зумовленість руського лексико-семантичного поля «божевілля» досліджує М. Турилова [15].

Повертаючись до опери Ю. Буцка, пригадаємо, що пише композитор у своєму листі до В. Бобровського: «Безумство» його (героя – прим. *І.Ц.*) цілком нормально, воно

є одкровенням і зовсім не є безумством! І отже, весь «нормальний» навколишній світ раптом, на жаль, виявляється божевільним!!! Ось у чому тут сенс!» [цит. за: 18, с. 11]. Така концепція робить оперу Буцка дуже сучасною: жорстока і відчужена дійсність постає безумною і бездушною, здатною знищити будь-кого.

Музичний концепт божевільного/малої людини репрезентують мелодія з ходами на хроматичні інтервали, низхідні поспівки, алеаторика в епізоді, коли герой потрапляє до божевільного будинку, крики (*Sprechstimme*), катарсична за драматургічним значенням російська народна пісня з передзвоним дзвіночків у фіналі, лейтмотиви трьох станів-переживань Поприщина – скарги, безнадійної закоханості та божевілля [3]. О. Чигарьова знаходить також у музиці опери репрезентуючий даний концепт лейтінтонацію-лейтінтервал – велику секунду *es – fa*, що з'являється неодноразово як в оркестровій партії, так і в партії героя [18].

Комічні епізоди «Нотаток» тільки підкреслюють трагізм ситуації та розкривають безнадійну духовну та моральну убогість зовнішнього світу. Звернення до матері наприкінці повісті стає закономірною спробою «повернутися», очиститися, припинити нестерпні страждання.

На основі текстологічного аналізу О. Чигарьової можемо виявити найважливіші вербальні складники концепту божевілля опери: «титулярний радник», «ніс», «мовчання», «іспанський король», «мантія» [18].

У «Нотатках» Буцко використовує продиктований принцип монологічності наскрізний розвиток, розвиваючи у кожній сцені свій матеріал. Часто зустрічається прийом узагальнення через жанр: перша та шоста сцена першої дії – вальс, четверта сцена першої дії – полька та канкан, п'ята сцена першого акта – «зле» скерцо, шоста сцена – марш (*Moderato lugubre*), траурний марш у другій дії (ц. 166).

Опера відрізняється цілісністю композиції та спрямованістю драматургії. Зустріч з донькою директора є зав'язкою. Далі йде наростання конфлікту героя з реальністю, аж до кульмінації, коли Поприщин уявляє себе іспанським королем і далі, через останні сцени – до катарсису у Фіналі та Епілозі – см. приклади 1 та 2.

Приклад 1. Останнє видіння Поприщина («Російська народна пісня, передзвон дзвіночків» [3, с. 278]).

178 **Più mosso**
(продовження)

Дай - те мне бы - стрях как вихрь ко - ней! Са -
вн, сл.

pp Тебе (за сценою)

Vlni, Agra

дись, мой эм - щик, зво - ни, мой ко - ло -

179

коль чин, взвой - тесь,

Приклад 2. Звернення до матері (Сюй Цзидун знаходить у інтонаціях Епілогу «спорідненість з російськими протяжними піснями та плачами» [13, с. 92]).

184 **Espressivo**

Ма - туш ка, она - си сво е го бед но го ох - на! У ро - ни оле.

Recitativo

Ахні, у тебе

Tempo rubato

у - жи - ву на е го бед ну ю го ло ву, ку? В зра - ги, як му - чат о - ми е

— (продовження) —

В оркестровій партії – і в монологах, і в коротких симфонічних обрамленнях вокальних сцен – відбувається постійне перемикання дії із зовнішнього на внутрішній світ, або навпаки. Це дає динамічності наскрізної драматургії, особливо у вокальних сценах та створює ілюзію «поліфонічності» дії (Сюй Цзидун) [13].

Різні повтори слів і фраз, втілених у повтори в музиці — точні, секвентні та варьовані, про які пише О. Чигарьова, затверджують концептуальний ряд опери.

Висновки. З філософської, мистецтвознавчої та культурологічної точки зору стан божевілья та його різні прояви нині визнані нормою в умовах припинення дії парадигми антинормії «норма — аберация». В цьому сенсі опера Ю. Буцка «Нотатки божевільного», яка була написана майже шістьдесят років тому, сприймається сучасним реципієнтом з особою актуальністю. Концепт божевілья стає центральним у «Нотатках божевільного» і у Гоголя, і у Буцка. Головний герой повісті та опери — бідний, самотній чиновник, який сам себе соромиться, мучиться від постійних докорів совісті. Відчай доводить його до божевілья. Музичний концепт божевільного/малої людини репрезентують мелодія з ходами на хроматичні інтервали, низхідні поспівки, алеаторика в епізоді, коли герой потрапляє до божевільного будинку, крики (Sprechstimme), катарсична за драматургічним значенням російська народна пісня з передзвоном дзвіночків у фіналі, лейтмотиви трьох станів-переживань Поприщина — скарги, безнадійної закоханості та божевілья. Найважливішими вербальними складниками гоголівського концепту «божевілья» в «Нотатках» Буцка стають «титулярний радник», «ніс», «мовчання», «іспанський король», «мантія». Спираючись на влучні спостереження В. Бобровського про особливості музичного мислення Буцка та розвиваючи їх, можна зробити висновок про наявність в опері таких основних рис Гоголь-концепту, як: «гострий психологізм художнього мислення», яскраво виражене інтелектуальне начало, підвищена емоційність та семантико-синтаксичний комплекс «божевілья», який виступає ядром концепту.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Баева А. Оперы Ю. Буцко. *Антология оперного творчества московских композиторов (вторая половина XX века)*. Москва : Композитор, 2003. Вып. 1. С. 97–108.
2. Белинский В. О русской повести и повестях г. Гоголя. Lib.ru: «Классика». URL: http://az.lib.ru/b/belinskij_w_g/text_0320.shtml.
3. Бобровский В. Эскиз портрета. Статьи. Исследования. Москва : Сов. композитор, 1990. С. 270–282.
4. Божевілья. *Словник. Портал української мови та культури*. URL: <https://slovyk.ua/index.php?sword=%D0%B1%D0%BE%D0%B6%D0%B5%D0%B2%D1%96%D0%BB%D0%BB%D1%8F>.

5. Жевайкіна Ю. Когнитивные аспекты идиоматики (на материале семантического поля «безумие» в русском и английском языках) : дис. ... канд. филол. наук. Чувашский гос. ун-т. Ульяновск, 2004. 215 с.
6. Железовский А. Феномен безумия как объект культурологического исследования. URL: <https://observatoria.rsl.ru/jour/article/viewFile/325/30>.
7. Жижек С. То, что вы всегда хотели знать о Лакане (но боялись спросить у Хичкока). Москва : Логос, 2004. 336 с.
8. Золотусский И. «Записки сумасшедшего» и «Северная пчела». *Поэзия прозы*. Москва, 1987. 240 с.
9. Кривошеева И. Записки сумасшедшего. URL: <http://www.gogol.ru>.
10. Психоанализ и искусство / сост. Е. Спиркина. Москва : Когито-Центр, 2011. 176 с.
11. Руднев В. Характеры и расстройства личности. Патография и метапсихология. Москва : Независимая фирма «Класс», 2002. 272 с.
12. Селин С. Вербализация концепта madness (безумие) в английском языке: когнитивно-корпусные и лингвокультурологические аспекты : дис. ... канд. филол. наук. Курский гос. ун-т. Воронеж, 2011. 232 с.
13. Сюй Цзыдун. Опера Го Веньцзина «Деревня волчья» в аспекте мировой музыкальной гоголианы : дис. ... канд. искусств : 17.00.02. Санкт-Петербург, 2018. 214 с.
14. Тернова Т. Семиотика безумия в литературе русского авангарда. *Вестник Челябинского государственного университета. Филология. Искусствоведение*. 2010. Вып. 45. № 21 (202). С. 134–139.
15. Турилова М. Генетическая и мотивационная характеристика лексико-семантического поля «безумие» в русском языке : дис. ... канд. филол. наук. Московский государственный университет им. М.В. Ломоносова. 2010. 309 с.
16. Тюменева Г. Гоголь и музыка. Москва : Музгиз, 1966. 215 с.
17. Фуко М. История безумия в классическую эпоху / пер. с фр. И.К. Стаф. Москва : АСТ Москва, 2010. 698 с.
18. Чигарёва Е. Моноопера Юрия Буцко «Записки сумасшедшего» (К проблеме «Художественная проза в музыке»). URL: <http://gnesinstudy.ru/wp-content/uploads/2016/08/ChigarevaEI.pdf>.
19. *Pospishil I. Fenomen silenstvi v ruske literature* 19. a 20. Stoleti. Brno : Masarykova Univerzita, 1995. 151 s.

REFERENCES

1. Baieva, A. (2003). *Opery Y. Boutsko. Anthology of operatic creativity by Moscow composers (second half of the twentieth century)*. Moscow: Composer [in Russian].
2. Belinskyi, V. (1988). About the russian story and the stories of N. Gogol. Lib.ru. Retrieved from: http://az.lib.ru/b/belinskij_w_g/text_0320.shtml [in Russian].

3. Bobrovskiy, V. (1990). Sketch for a portrait. Studies of different years. Moscow: Soviet composer [in Russian].
4. Madness. Vocabulary. Ukrainian language and culture portal. Retrieved from: <https://slovnyk.ua/index.php?swrd=%D0%B1%D0%BE%D0%B6%D0%B5%D0%B2%D1%96%D0%BB%D0%BB%D1%8F> [in Ukrainian].
5. Zhevaikina, Y. (2004). Cognitive aspects of idiomatics (on the material of the semantic field “madness” in Russian and English): dis. ... Candidate of Philological Sciences [in Russian].
6. Zheliezovskiy, A. (2016). The phenomenon of madness as an object of culturological research. Retrieved from: <https://observatoria.rsl.ru/jour/article/viewFile/325/30> [in Russian].
7. Zhyzhhek, S. (2004). What you always wanted to know about Lacan (but were afraid to ask Hitchcock). Moscow: Logos [in Russian].
8. Zolotuskiy, I. (1987.) “Diary of a Madman” and “Northern Bee”. Prose poetry [in Russian].
9. Kryvosheieva, I. (2009). Diary of a Madman. Retrieved from: <http://www.gogol.ru> [in Russian].
10. Psychoanalysis and art (2011). / ed. Y. Spirkina. Moscow: Kogito-centr [in Russian].
11. Rudniev, V. (2002). Temperaments and personality disorders. Pathography and Metapsychology. Moscow: Independent firm “Klass” [in Russian].
12. Sielin, S. (2011). Verbalization of the concept of madness (madness) in English: cognitive-corpus and linguocultural aspects: dis. ... Candidate of Philological Sciences [in Russian].
13. Siui, Tszdyun (2018). Guo Wenjing’s opera “Wolf Cub Village” in the aspect of world musical hogoliana: dis. ... Candidate of Arts [in Russian].
14. Ternova, T. (2010). Semiotics of madness in the literature of the Russian avant-garde. Bulletin of the Chelyabinsk State University. Philology. Art criticism [in Russian].
15. Turilova, M. (2010). Genetic and motivational characteristics of the lexical-semantic field “madness” in Russian: dis. ... Candidate of Philological Sciences [in Russian].
16. Tiumenieva, G. (1966). Gogol and music. Moscow: Muzgiz [in Russian].
17. Fuko, M. (2010). The history of insanity in the classical era / translation from French I. Staf. Moscow: AST Moscow [in Russian].
18. Chycharova, O. Monoopera by Y. Boutsko “Diary of a Madman” (on the problem “the prose fiction in music”). Retrieved from: <http://gnesinstudy.ru/wp-content/uploads/2016/08/ChigarevaEI.pdf>.
19. Pospishil, I. (1995). Fenomen silenstvi v ruske literature 19. a 20. Stoleti. Brno: Masarykova Univerzita [in Czech].